

Eindelijk vrij. Hoe vrouwen in het Romeinse Rijk de slavernij achter zich lieten

Robert Duthoy

Nu zowel vrouwenstudies als studies over slavernij een hot topic zijn in het historisch onderzoek komt dit boek, gewijd aan de vrouwen die uit hun slavernij worden vrijgelaten (ik zal ze verder kortheidshalve aanduiden met de in het Latijn gebruikelijke term *libertae*) net op tijd. Maar ik voeg er onmiddellijk aan toe dat, zoals verder in de bespreking duidelijk zal blijken, het boek veel meer biedt dan de titel belooft en gerust kan beschouwd worden als een kennismaking met de veelvormige aspecten van de slavernij in de Romeinse wereld.

Emily Hemelrijk, emeritus hoogleraar Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, heeft een indrukwekkende lijst erudiete studies, zowel in boek- als in artikelvorm, gewijd aan de plaats van de vrouw in de Romeinse samenleving, op haar naam staan. Van een van die erudiete boeken, *Hidden Lives, Public Persons*, uit 2015 bezorgde zij in 2021 een Nederlandse bewerking, bedoeld voor een breder historisch geïnteresseerd publiek. In de bespreking die ik destijds aan het boek wijdde, prees ik de vele kwaliteiten ervan als wetenschappelijk verantwoorde vulgarisatie op hoog niveau.

Diezelfde kwaliteiten, enerzijds wetenschappelijke accuratesse, anderzijds een bijzonder vlotte stijl die het boek voor niet-vakspecialisten toegankelijk en zelfs boeiend maakt, zijn eveneens in dit nieuwe werk terug te vinden en maken er een up-to-date en rijk aan inzichten exposé van die de lezer niet alleen over de *libertae* maar evenzeer over tal van aspecten en facetten van de slavernij in de Romeinse wereld informeert.

In het Woord Vooraf herinnert de auteur aan de belangrijke plaats van de slavernij in de Romeinse wereld en wijst zij op de ambivalente positie van de vrijgelatenen (M/V) in de Romeinse samenleving en op de verschillen die blijkbaar golden tussen mannelijke en vrouwelijke vrijgelatenen. Tot besluit volgt een korte toelichting bij opzet en opbouw van het boek. Dan volgen zes hoofdstukken die ieder een analoge structuur vertonen. De auteur vangt ieder hoofdstuk aan met een commentaar op een uit de (meestal epigrafische) bronnen gehaalde casus die als aanknopingspunt fungeert voor het aspect van de slavernij dat in dat hoofdstuk zal worden behandeld. Vervolgens beschrijft zij hoe het bij de vrijgelatenen (M/V) in het algemeen gesteld was m.b.t. het aangesneden thema om dan nader in te gaan op wat specifiek is voor de *libertae* m.b.t. tot dit item.

Hoofdstuk 1, *Slavernij en sekse*, (blz. 15-53) maakt eerst duidelijk hoe onmisbaar en vanzelfsprekend de alomtegenwoordige slavernij in de Romeinse samenleving was en gaat vervolgens uitvoerig nader in op de bronnen van de slavernij (oorlog, piraterij en natuurlijke reproductie). Dan volgt een overzicht van de economische sectoren waarin slaven waren tewerkgesteld. Daarbij maakt de auteur het gebruikelijke onderscheid tussen de *familia rustica* (tewerkgesteld op de landgoederen van de Romeinse grootgrondbezitters) en de *familia urbana* (huisslaven in de steden). Zelf vind ik dat een onderscheid tussen **comfortslaven, profijtslaven en luxeslaven/pronkslaven** dat uitgaat van het resultaat dat de meester verwacht van de arbeid van zijn slaaf zinvoller en relevanter is (zie hiervoor mijn exposé *Slaven en vrijgelaten in de Romeinse wereld* op de website van **Histoforum**). Vervolgens komt de verhouding tussen meester en slaaf aan

bod. Deze was erg divers: naast gevallen van wreedheid, geweld, sadisme en wederzijdse angst treft men ook gevallen aan van loyaliteit en zelfs genegenheid tussen meester en slaaf (M/V). Naast de individuele persoonlijkheid en het karakter van meester en slaaf waren medebepalende factoren de levensnabijheid, de uitgeoefende functie en de kwaliteiten van de slaaf. Voor ieder van deze aspecten gaat Hemelrijk eerst na wat voor de slaven (M/V) gold om vervolgens te bespreken wat specifiek van toepassing was voor de slavinnen.

In hoofdstuk 2, *Op weg naar vrijheid en burgerschap* (blz. 54-91) vraagt de auteur zich af welke kansen de slaven hadden om vrijgelaten te worden en welke problemen en valkuilen zij daarbij ontmoetten. Een overzicht van de diverse omstandigheden waarin de vrijlating (*manumissio*) kon gebeuren, van de juridische vormen waarop daarvoor een beroep kon gedaan worden en van de implicaties daarvan voor de juridische en sociale positie van de vrijgelatenen. Meteen wordt duidelijk dat de vrijgelatenen (M/V) een allesbehalve homogene bevolkingsgroep vormden. Dan komt de vraag welke reden een meester kon hebben om zijn slaaf (M/V) vrij te laten. Alhoewel soms emotionele redenen konden meespelen komt dit meestal neer op de vraag welke economische voordelen een meester daarbij had. Aandacht wordt verder besteed aan de uitgebreide wetgeving waarmee Augustus de in theorie absolute vrijheid van de meester om zijn slaaf vrij te laten, heeft gereguleerd en ingeperkt. Feit blijft wel dat, in tegenstelling tot de meeste andere samenlevingen die de slavernij kenden, de vrijlating bij de Romeinen relatief frequent was (althans voor bepaalde categorieën slaven). De auteur maakt duidelijk dat dit grotendeels te verklaren is doordat de meeste slaven ook na hun vrijlating allerlei verplichtingen hadden jegens hun vroegere meester die nu hun *patronus* was geworden. Dan gaat Hemelrijk nader in op de voor de *libertae* specifieke situatie. In tegenstelling tot de mannen werden de slavinnen meestal door anderen vrijgekocht. Dit kon een eerder vrijgelaten voormalige medeslaaf zijn met wie zij een informeel gezin hadden gevormd. Op die manier konden zij hun voorheen informele relatie (*contubernium*) de status van een juridisch erkend huwelijk (*connubium*) geven met als belangrijkste resultaat dat de kinderen voortgesproten uit dit *connubium* nu als vrijgeborenen en als in alle opzichten volwaardige Romeinse burger werden geboren. In andere gevallen ging een meester over tot de vrijlating van een van zijn slavinnen met de expliciete intentie ermee te huwen. Ook zonder die intentie kon hij slavinnen vrijlaten omwille van hun vaardigheden om hun een vertrouwensfunctie toe te vertrouwen waarvoor een vrije status aangewezen en in sommige gevallen zelfs vereist was. Hoe moeilijk het soms in de concrete realiteit is een vrije geboorte of een vrijlating te bewijzen illustreert de auteur met een casus waarover deels beschadigde houten schrijftafeltjes uit Herculaneum uit de jaren 75-76 n.Chr. informeren en die zij uitvoerig becommentarieert.

Hoofdstuk 3, *Huwelijk en gezinsleven* (blz. 92-130), is gewijd aan de relaties die *libertae* aangingen na hun vrijlating en aan de vraag in welke mate die relaties vrijwillig waren. Hoe verging het de slaven na hun vrijlating? Hoe gingen ze om met de beperkingen die hun status hun oplegde? De belangrijkste verworvenheid was dat zij een wettig juridisch erkend huwelijk konden sluiten met alle implicaties van dien. Hemelrijk illustreert dit met een hele reeks concrete voorbeelden, geattesteerd op grafmonumenten. Met afbeelding en inscriptie op het grafmonument bieden de vrijgelatenenparen een beeld van wie ze waren en wat ze wilden zijn. In de woorden van de auteur: *wettig gehuwde Romeinse burgers in de traditionele kleding van de elite (die lichamelijke arbeid in de weg stond) én hardwerkende ondernemers die zich met succes ontworsteld hadden aan de slavernij*. Het belang dat de vrijgelatenen aan hun grafmonumenten hechtten blijkt uit het feit dat de overgrote meerderheid van de grafmonumenten uit Rome en Italië opgericht is door en voor vrijgelatenen en hun kinderen; een oververtegenwoordiging vergeleken met de demografische realiteit. Dat getuigt er niet alleen van dat zij over aanzienlijke financiële middelen beschikten (want een grafsteen met afbeelding en uitvoerige

-soms metrische- inscriptie was een dure aangelegenheid) maar ook dat zij veel belang hechtten aan het voortleven van hun zelfrepresentatie na hun dood. Na deze vaststellingen die zowel voor mannelijke als voor vrouwelijke vrijgelatenen van toepassing zijn gaat Hemelrijk nader in op de specifieke situatie van de *libertae*. Net als de meeste vrouwen in de Romeinse samenleving waren zij gehuwd en aan de hand van de inscripties schetst zij een beeld van hoe de concrete realiteit er voor hen kon uitzien.

In hoofdstuk 4, *Werk en identiteit* (blz. 131-170), gaat het over de economische betekenis van de vrijgelatenen. Ongeveer 2500 inscripties van vrijgelatenen in Rome vermelden naast hun naam ook het beroep dat zij tijdens hun leven uitoefenden. Dit kon variëren van timmerman of bakker tot arts of manager van een bedrijf. Anders dan de elite, die neerkeek op betaald werk, en het ongeschoolde proletariaat gaven deze vrijgelatenen dus blijk van hun waardering voor hun beroep dat de basis vormde van hun voorspoed. Wat de *libertae* betreft gaat het vooreerst om traditionele vrouwenberoepen. Dit is het geval met functies uit de verzorgingssector zoals voedsters, kinderverzorgsters en opvoeders die zij eerst als slavin hadden uitgeoefend in de huishoudens van de elite. Daarnaast vinden we functies in die sector die ook buiten een huishouden zelfstandig konden beoefend worden zoals vroedvrouwen, kapsters, artsen. Ze blijken verder ook actief te zijn geweest in ambachtelijke bedrijven en in te hebben gestaan voor administratieve en financiële dienstverlening. Tenslotte zijn er voorbeelden bekend van slavinnen die activiteiten op gebied van muziek, dans, toneelspel en literatuur, die ze in het huishouden van hun meester hadden uitgeoefend, ook na hun vrijlating verder zelfstandig in de amusementssector hebben voortgezet. In welke mate slavinnen die prostituee waren geweest en zich hadden kunnen vrijkopen met een deel van hun verdiensten die ze hadden kunnen opsparen, hun beroep bleven voortzetten na hun vrijlating, is onbekend. In de wetgeving is er sprake van zelfstandige prostituees waarbij ervan wordt uitgegaan dat daar zowel arme vrijgeboren vrouwen als *libertae* konden bij zijn. Het valt niet uit te sluiten dat een aantal onder hen als bordeelhoudster actief bleven in de sector en op een inscriptie uit Beneventum wordt alvast gewag gemaakt een *lena* (vrouwelijke pooier) die een vrijgelatene was.

In hoofdstuk 6, *Publieke rollen en sociale netwerken* (blz. 171-202), beschrijft Hemelrijk de bijdrage die de vrijgelatenen leverden aan het openbare leven van hun stad. Ook hier heeft de auteur het eerst over de mannelijke vrijgelatenen. Zij waren uitgesloten van de prestigieuze bestuurlijke en officiële functies in het stadsbestuur en in de officiële cultussen. Het hoogste wat ze konden bereiken

-en dat slechts uitzonderlijk werd toegekend- was de verlening van de *ornamenta decurionalia*, de uiterlijke waardigheidsteken van *decurio* (gemeentelijk raadslid) maar dan zonder in de gemeenteraad te mogen zetelen. Zowat als ersatz of surrogaat voor de onbereikbare ambten en functies op lokaal vlak fungeerde de benoeming door de gemeenteraad tot (*sevir*) *augustalis*. Deze functie die als een quasi-ambt kan beschouwd worden, genoot veel aanzien en had heel wat gemeen met de officiële bestuursfuncties. Net als voor het decurionaat moest bij de benoeming een *summa honoraria* (toegangsgeld) betaald worden, impliceerde de uitoefening van de functie een aantal uitgaven en werd van de betrokkene min of meer vrijwillige vrijgevigheid verwacht. Alleen bemiddelden konden omwille van de kosten die de functie met zich meebracht dit nastreven. Alhoewel de functie niet exclusief was voorbehouden aan de vrijgelatenen, blijkt dat de overgrote meerderheid van de geattesteerde augustales tot de vrijgelatenen kan gerekend worden. Ambitieuze welgestelde vrijgeborenen konden immers hun ambitie richten op het decurionaat. Voor hen was de augustaliteit slechts een tweede keus. Ambitieuze vrijgelatenen voor wie (o.m. omwille van de kosten) de functie van augustalis te hoog gegrepen was, konden een bestuursfunctie of een erefunctie in de vele lokale verenigingen (*collegia*) ambiëren.. Lidmaatschap van en -a fortiori- een bestuursfunctie in een dergelijk college betekende voor hen de erkenning van een gerespecteerde

plaats in de lokale samenleving. Voor de *libertae* was dit allemaal niet weggelegd. Het hoogst bereikbare was een priesterschap in een al dan niet officiële lokale cultus. Bij hoge uitzondering kon een *liberta* die zich uiterst vrijgevig had getoond jegens de lokale gemeenschap, priesteres worden in de prestigieuze keizercultus. En als dat dan eens het geval is, dan blijkt dat zij die uitzonderlijke eer ook mede te danken heeft aan het prestige van haar echtgenoot. Wel konden welstellende *libertae* heel wat aanzien verwerven door zich vrijgevig te gedragen ten gunste van de lokale gemeenschap (evergetisme). In een aantal gevallen overtreffen de daarbij betrokken bedragen zelfs wat voor mannelijke evergeten is geattesteerd.

Een specifiek geval is dat van **Nymphidia Monime**, een *liberta* uit Misenum. Haar man was *augustalis* en had zich bijzonder vrijgevig betoond jegens de *augustales*. Na zijn overlijden ging zij verder met het begunstigen van het college. Om haar hiervoor te belonen (*remunerare*) besloten de *augustales* *‘Nymphidiam Monimen in corpore nostro adlegi eique sportulas dierum solemnium ac divisiones quas viritim accepimus dari’*. Hemelrijk vertaalt de laatste zin als volgt: *‘Nymphidia Monime op te nemen in ons genootschap en haar op feestdagen gelijkelijk te laten delen in de giften en uitdelingen die ieder van ons ontvangt’*. Volgens de auteur betekent dit dat de *‘augustales’* *‘haar accepteerden als volwaardig lid van hun genootschap’*. M.a.w.: zij werd een *augustalis*. Mijns inziens is de term *adlegi* niet exact geïnterpreteerd en werd Nymphidia Monime geen volwaardige *augustalis* maar een soort erelid die bij uitdelingen ten gunste van de *augustales corporati* eenzelfde aandeel ontving en ook mocht aanzitten bij hun banketten.

Vrijgevigheid (evergetisme) jegens de gemeenschap werd door die gemeenschap beloond met eerbetoon. Dit kon neerkomen op de toekenning van een eretitel zoals *mater*, de oprichting van een standbeeld of de eer van een *funus publicum* (begrafenis georganiseerd door en op kosten van de stad). In enkele geattesteerde gevallen waarbij een *funus publicum* aan een jong gestorven meisje dat nog niet de gelegenheid kan hebben gehad zich tot evergete te ontpoppen, wilde men met dit eerbetoon ook (en vooral) de ouders eren (en troosten).

In het zesde en laatste hoofdstuk, *Goddelijke echtgenoten en heroïsche dochters* (blz. 203-238), besteedt de auteur aandacht aan de wijze waarop *libertae* na hun dood werden herdacht en vraagt zich daarbij af wat sommige vrijgelatenen ertoe bracht om hun overleden vrouwen en jonge dochters te laten afbeelden met het lichaam of de attributen van een godin. Volgens Hemelrijk wilde de vrijgelatene daarmee niet suggereren dat hij geloofde dat zij na haar dood een godin was geworden maar wel dat zij tijdens haar leven de goede eigenschappen bezat die aan die godin werden toegeschreven en zo zichzelf troosten en het verdriet voor dit gemis verlichten. Voorbeelden hiervan komen vooral voor in het milieu van de keizerlijke vrijgelatenen en dit moet volgens Hemelrijk in verband gebracht worden met het de omstandigheid dat deze vrijgelatenen in de onmiddellijke omgeving van de keizerlijke familie vertoefden waar vergoddelijking na de dood vaak voorkwam. Dit alles wordt uitvoerig toegelicht met voorbeelden, ook op sarcophagen, waarbij de auteur telkens naar een interpretatie zoekt die verklaart waarom die welbepaalde godin of die uitgebeelde mythe kon fungeren als een verwijzing naar de kwaliteiten van de overleden *liberta*.

In de epiloog (blz. 239-248) wijst de auteur nog eens op het belang van grafmonumenten en op de redenen waarom grafmonumenten voor vrijgelatenen nog meer betekenis hadden dan voor andere segmenten van de Romeinse samenleving. De aristocratische elite had naast grafmonumenten nog vele andere manieren om in de herinnering van de volgende generaties voort te leven terwijl het grootste deel van de bevolking zich sowieso niet de kosten van een grafmonument kon veroorloven. Bemiddelde vrijgelatenen konden dit wel en het was voor hen zelfs de enige manier om de herinnering aan hun bestaan en dat van hun geliefden levend te houden. Voor de historicus bieden deze grafmonumenten met inscriptie (en afbeelding) een unieke

kijk op de levens van die vrijgelatenen. Die kijk is des te belangrijker omdat het de betrokkenen zelf zijn die daar aan het woord zijn. We zien hen dus door hun eigen ogen en zij laten ons zien welk beeld de vrijgelatenen zelf van hun leven wilden nalaten.

In de laatste bladzijden van haar exposé (blz. 244-247) vat Hemelrijk dit beeld samen. Die bladzijden verdienen eigenlijk in hun geheel te worden geciteerd want ieder woord telt. Niettemin een poging om de essentie ervan samen te vatten. Hoewel de vrijgelatenen zich ogenschijnlijk aanpasten aan de heersende Romeinse waarden en gebruiken weken ze er toch op enkele cruciale plekken van af. Dit gold vooreerst voor de exuberante aspecten van de grafcultuur die onverenigbaar waren met de toonaangevende normen van de elite. Hun grafmonumenten straalden trots uit op hun verworvenheden en op de juridische erkenning van hun huwelijk en gezinsleven. Voor de vrouwen impliceerde dit dat het stereotiepe beeld van promiscuïteit dat '(ex-)slavinnen aankleefde', op hen niet van toepassing was. Maar het is vooral in de houding tegenover werk dat de vrijgelatenen openlijk een eigen koers varen. In tegenstelling tot het aristocratische ethos waarin betaald werk als minderwaardig werd gezien benadrukken veel vrijgelatenen het belang van hun beroep dat de basis vormde van hun welstand. Dit geldt ook voor de *libertae*. Zelfs in hun korte grafinscripties werd hun beroep gepresenteerd als een onlosmakelijk deel van hun identiteit, wat voor andere vrouwen allerm minst vanzelfsprekend was. De uitoefening van een beroep stond immers op gespannen voet met het ideaal van de 'niet werkende Romeinse matrona'. Liever dan dit ideaal te verwerpen lijken de *libertae* het te hebben opgerekt zodat de deugden van de matrona samengingen met een beroep als arts, vroedvrouw of herbergierster. Zo presenteerden ze zich op hun graf als respectabele Romeinse echtgenotes én bekwame vakvrouwen. Hemelrijk merkt dan ook terecht op dat *'vrouwelijke vrijgelatenen in hun inspanningen om hun beroep, huwelijk en moederschap te combineren meer (geleken) op hedendaagse werkende vrouwen dan de vrouwen uit de Romeinse aristocratie die er prat op gingen dat ze niet hoefden te werken'*. Werk betekende voor hen meer dan een inkomen, het bood hen ook sociale waardering binnen hun eigen groep. Naast hun burgerschap en wettig huwelijk was de zelfstandige uitoefening van hun beroep een wezenlijk deel van hun leven in vrijheid. De laatste alinea van het exposé vat de resultaten van het onderzoek perfect samen: *'Deze pioniersters die zich ontworsteld hadden aan de slavernij vormden een opmerkelijke groep. Naast minachting van de kant van de elite en juridische beperkingen bood het leven hun ook vrijheden en mogelijkheden die vrijgeboren vrouwen misten. Velen grepen deze kansen en getuigden van hun nieuwe status en verworvenheden op hun graf. Deze bijzondere positie tussen slavernij en volwaardig burgerschap gold alleen voor hun generatie. Hun kinderen en kleinkinderen gingen ongemerkt op in de Romeinse bevolking.'*

Voor wie minder met de klassieke oudheid vertrouwd is, heeft de auteur voorzien in een verklarende woordenlijst en een summier chronologie. Een beknopte bibliografie wijst geïnteresseerde lezers de weg naar verdere wetenschappelijke literatuur. De eindnoten beslaan maar liefst een dertigtal bladzijden. Ze blijven hoofdzakelijk beperkt tot verwijzingen naar de antieke bronnen en hier zijn behalve de inscripties, ook de *Digesta* goed vertegenwoordigd. Daarnaast ook enkele toelichtingen die de lezer beslist niet ongelezen mag laten want ze bevatten heel wat relevante bijkomende informatie zoals bijvoorbeeld over Antonia Caenis met wie Vespasianus na de dood van zijn vrouw openlijk samenleefde en die een grote invloed uitoefende (m.i. had ze wel een vermelding in het exposé verdiend). Een zetfoutje te signaleren: blz. 270, nt. 38, niet Gallius maar Gellius).

Op iedere bladzijde is duidelijk dat de auteur grondig vertrouwd is met het bronnenmateriaal dat zij uit eerste hand kent en persoonlijk heeft bestudeerd en met de meest recente wetenschappelijke literatuur over de behandelde thema's. In dit opzicht bezit het boek alle kwaliteiten waaraan een

wetenschappelijke erudiete studie moet voldoen. De Nederlandstalige historisch geïnteresseerden mogen Emily Hemelrijk dan ook dankbaar zijn dat zij het de moeite waard vond om zoveel tijd en energie te besteden om de resultaten van haar wetenschappelijk onderzoek in het Nederlands te publiceren. De auteur is er bovendien perfect in geslaagd een boek te schrijven dat toegankelijk blijft voor en boeiende lectuur biedt aan niet-specialisten. In kaderstukjes op grijze achtergrond gaat zij daarnaast nog nader in op enkele specifieke onderwerpen zoals het onderscheid tussen Romeins en Latijns burgerrecht (blz. 56-58), de Romeinse naamgeving blz. 64-67), de voogdij over vrouwen en het recht van kinderen (blz. 125-127) en de vraag of de term 'Moeder van een vereniging' een eretitel dan wel een functie is (blz. 196-198).

Omdat voor dit onderwerp de inscripties veruit het belangrijkste bronnenmateriaal vormen en de auteur bij voorkeur het bronnenmateriaal, dat zij kritisch interpreteert en becommentarieert, zelf aan het woord laat, fungeert het boek eveneens als een ideale kennismaking met deze categorie bronnen waarbij het belang ervan voor het historisch onderzoek duidelijk wordt gemaakt evenals de noodzaak om bij de studie van een inscriptie ook de eventuele afbeeldingen te betrekken. Bij de commentaar van iedere grafsteen toont zij overtuigend aan dat tekst en afbeelding in hun samenhang bestudeerd moeten worden en deel uitmaken van dezelfde boodschap die de oprichter van het monument wilde brengen. Wel betreur ik dat de auteur in het exposé geen concrete passussen uit de *Digesta* heeft verwerkt. Omdat de Romeinse juristen veelal casuïstisch te werk gingen zijn hun traktaten rijkelijk voorzien van concrete aan de realiteit ontleende voorbeelden en omdat de slavernij zo prominent aanwezig is in hun geschriften treffen we in de *Digesta* heel wat situaties beschreven die met slaven en vrijgelatenen te maken hebben. Enkele voorbeelden ontleend aan hun juridische discussies over o.m. de *actio institoria*, *actio tributoria*, *actio de peculio* zouden nog duidelijker de aanwezigheid van slaven en vrijgelatenen in alle economische sectoren hebben aangetoond en de wederzijdse gevoelens van slaven en meesters geïllustreerd. Een beroep op die juridische bronnen zou bovendien ook nog beter hebben laten uitkomen dat de slaaf vanuit juridisch oogpunt niet alleen een *res* (vermogensbestanddeel) was maar evenzeer een *persona* (*alieni iuris*) was en in deze laatste hoedanigheid in een aantal situaties juridisch min of meer wordt gelijkgesteld met de andere *personae alieni iuris* zoals de *filius familias* of de echtgenote *in manu*.

Op een ogenblik dat vele auteurs van boeken over de geschiedenis van de slavernij zich aanstellen als procureurs die in een ongenueanceerd rekwisitoor fulmineren tegen de afschuwelijke institutie die de slavernij was en daarbij anachronistisch als maatstaf de hedendaagse normen en waarden hanteren ziet Emily Hemelrijk het terecht als de taak van de historicus om op basis van het bronnenmateriaal het verleden te reconstrueren en de fenomenen te verklaren en begrijpelijk te maken in hun historische context zonder daarbij voortdurend slechte punten uit te delen. Ze heeft er bovendien wijselijk van af gezien de traditionele term *slaaf* te vervangen door het neologisme *slaafgemaakte* dat t.a.v. de traditionele term geen enkele bijkomende informatie bevat.

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat dit boek niet alleen onbetwistbaar een must read is voor alle geïnteresseerden in vrouwengeschiedenis en in de geschiedenis van de slavernij maar ook voor iedereen met enige belangstelling voor sociale geschiedenis. Dat het daarbij bijzonder vlot is geschreven en boeit van de eerste tot de laatste bladzijde is een bijkomend welkom pluspunt.

Emily Hemelrijk, Eindelijk vrij. Hoe vrouwen in het Romeinse Rijk de slavernij achter zich lieten. Amsterdam, Uitgeverij Balans 2025. 295 blz. 23,99 euro.